

Stockholms konserthusorgel

av ERIK LUNDKVIST

Under mitten av 1920-talet utökades det stockholmska orgellandskapet med ytterligare två instrument- denna gång i profana miljöer: Stockholms Stadshus (Walcker 1925) och Stockholms konserthus (Åkerman & Lund 1926).

Visserligen hade hovkapellet vid sidan om sin ordinarie tjänstgöring som operaorkester också anordnat symfonikonsalter, men i början av 1900-talet blev behovet allt större av en symfoniorkester som uteslutande ägnade sig åt symfonisk musik. Tack vare eldsjälar som Tor Aulin och Wilhelm Stenhammar bildades i början av seklet en orkester som efter diverse med- och motgångar år 1914 konstituerades som Konserthuset orkester. Men man var i skriande behov av ett eget musikens hus. Orkesterkonserterna ägde rum antingen i Musikaliska Akademiens stora sal på Blasieholmen eller i en lokal vid Vasagatan som kallades Auditorium, men som var föga lämpad för stor orkestermusik och dessutom med undermålig akustik. Ett stort allmänt intresse drev frågan framåt och 1919 grundades Stiftelsen Stockholms Konserthus bestående av tunga namn från staden, näringslivet och kulturlivet (Prins Eugen var entusiastisk delegerad) som nu hade fått uppdraget att planera för ett konserthus mitt i City. Dessutom hade man fått en del stora donationer för ändamålet, vilket naturligtvis påskyndade ärendet. En tomt vid nuvarande Hötorget köptes in.

Man utlyste en arkitektävling och det vinnande förslaget kom från professor Ivar Tengbom. Kommittén uttryckte sina önskemål på följande sätt: "Podiet borde rymma en orkester om 100 man och en kör om minst 150 personer. Vid podiet skulle plats finnas för inbyggande av ett större orgelverk med fasad utåt." Men dessa förutsättningar passade inte professor Tengbom. Han hade en helt annorlunda vision, som förde tankarna till den grekiska teatern, vilket han motiverade på följande sätt: "Podiet (i stora salen) omfattas av mer slutna murar. Orgelverket har inbyggts i utrymmena bakom dessa murar. För att ge en arkitektonisk form åt dessa ljudöppningar och på samma gång slippa ifrån en för helhetsintrycket störande orgelfasad, har i podiets fondvägg införts en dekorativ anordning, som fordom ofta kom till användning, nämligen ett "falskt perspektiv" i vilket man återfinner kolonnmotivet kring

åskådarrummet." Konserthusets stora sal blev naturligtvis praktfull med sina grekiska kolonner som omslöt hela det rektangulära rummet och Carl Milles statyer medverkade till Tengboms vision. Men Tengboms vinnande förslag (som inte harmonierade med beställarens önskemål) blev också orsaken till de problem som uppstod med orgeln.

Grunden till konserthuset blev färdig den 1 april 1924 och sedan gick bygget av huset i ett rasande tempo och 7 april 1926 invigdes huset. Uppdraget att bygga det stora orgelverket gick till Åkerman & Lunds Orgelfabrik i Sundbyberg, men invigningen av instrumentet fick vänta till den 6 oktober. Kontrollanter av orgelbygget var Gustaf Hägg och Otto Olsson och efter Häggs fränfalle tillkallades Oskar Lindberg som tillsammans med Olsson fick svara för kontroll och avsyning av orgeln.

Nu trodde publik och press att man fått ett magnifikt instrument i konserthuset: 91 självständiga stämmor fördelade på fyra manualer och pedal, högttrycksverk och fjärrorgel med en disposition som låg i tidens smak (inte olik den av Åkerman & Lund tillbyggda Setterquistorgeln i Engelbrektskyrkan 1929). Direkt efter invigningen följde ett flertal konserter med både inhemska och utländska organister men ganska snart blev det alltmer sällsynt med orgelkonserter. Hela pipverket var ju placerat i utrymmen bakom podieväggen och klangen nådde aldrig fram till vare sig podium eller publiken. Orgelns spelbord var flyttbart. Den elektriska överföringen från spelbord till pipverk hade stora brister, stor fördröjning av klangen vilket medförde svårigheter att spela tillsammans med orkestern. Naturligtvis var Åkerman & Lunds orgelbyggeri inte riktigt kapabelt att kunna genomföra uppgiften att bygga detta orgelverk i en så annorlunda miljö och med så komplicerade förutsättningar.

Under kommande år genomfördes många åtgärder med syfte att göra orgeln mer attraktiv och funktionsduglig. Många personer var inblandade och engagerade i konserthusorgeln, kanske alltför

många? Den gamla orgeln fick ingen nystart men under årens lopp arbetade dock flera kommittéer på nya orgelprojekt, som dock aldrig kom till förverkligande.

Vid en konsert i november 1969 (Dvořáks Requiem) medverkade jag för första gången som konsertorganist. Det blev också sista gången som den gamla orgeln kom till användning. Vad skulle komma härnäst? I konserthuset förberedde man nu en stor genomgripande ombyggnad av stora salen och framför allt skulle podiet byggas om: scenen hade upplevts som för trång och motsvarade inte de krav som internationellt ställdes på ett funktionerande podium med bland annat höj- och sänkbara gradänger. Nu splittrades Tengboms vision och bara två tredjedelar av hans antikt-grekiska idé blev kvar. Podieombyggnaden förändrade hela salen.

Man införskaffade nu en Yamaha elorgel som tillfälligt (?) substitut för ett riktigt instrument. 1970-talet var ju en tid av klangligt experimenterande både i kammarmusikaliska som orkestrala sammanhang där orgel ofta var en viktig ingrediens. Många nyskrivna verk framfördes i konserthuset och i så motto fungerade elorgeln, men icke i den klassiska musiken. Situationen blev alltmer besvärande och till sist riktade jag mig i en skrivelse till konserthuschefen Bengt Olof Engström (som relaterade innehållet till styrelsen) och framförde vikten av att åter börja diskutera orgelfrågan i Stockholms Konserthus. Skrivelsen fick omedelbar effekt och resulterade i en ny orgelkommitté: Domorganisten Gotthard Arnér, konserthuschefen Bengt Olof Engström, komponisten och interpreten Karl-Erik Welin, civilingenjör Stig Magnusson och konserthusorganisten. Tack vare konserthuschefens skicklighet, dynamik och framsynthet och en förstående styrelse tog ärendet full fart. För att låta även publiken förstå nödvändigheten av en riktig orgel framförde vi med G Rozhdestvensky som dirigent Saint-Saëns orgelsymfoni – med elorgel. Nu hade vi publiken på vår sida: så här får det inte låta!

Stockholms Konserthusorgel.
Foto Jan Olav Wedin

Konserthuschefen uppbackad av styrelsen arbetade målmedvetet och försäkrade sig om de medel som behövdes att bekosta ett nytt stort instrument. Man infordrade nu anbud till en stor konsertsalsorgel från Grönlunds orgelbyggeri, Marcussen, Klais Orgelbau, Metzler & Söhne. Marcussen avböjde omedelbart. Senare infordrades också anbud från Åkerman & Lund och Rieger Orgelbau. Uppdraget gick som bekant till Grönlunds orgelbyggeri.

Samtidigt startades en insamling under ledning av Stiftelsens vice ordförande Bertil Åberg. Ett klokt initiativ: man kunde "köpa" en pipa med inskription för 1000 kr och detta lockade många, både enskilda personer (med kungaparet i spetsen) liksom kända firmor från näringslivet. Man insamlade avsevärda belopp och givarnas namn redovisades senare i en trycksak som konserthuset framställde. Detta geniala drag har uppenbart inspirerat till efterföljd vid senare orgelbyggen.

1979 gjorde orgelbyggarna Grönlund, konserthusorganisten och fastighetschefen Adler en resa till kontinenten, dels för att få inspiration till det förestående byggandet och framför allt lära av misstagen som andra orgelbyggare gjort. Vi besökte Royal Festival Hall i London, de Doelen i Rotterdam, Berliner Philharmonie och Concertgebouw i Amsterdam. Det instrument som blev en inspiration för oss var orgeln i Concertgebouw, byggd 1891 av den holländske mästaren Michael Maarschalkerweerd. Här hittade bröderna Grönlund sin klangliga förebild. Vi hade tillgång till salen en hel dag, orgelbyggarna tog alla tänkbara mätningar, varje stämman spelades in var för sig.... Rättesnöret för den kommande orgeln i Stockholm blev: en principalkör med varm och fyllig klang, grundtonrik, mixturerna inte alltför övertonsrika men däremot med kraftig färgning av alikvoterna. Rörverken borde göras färgstarka.

Ombyggnaden av stora salen och dess podium hade Anders Tengbom som arkitekt, son till Ivar Tengbom. Han hade också i samråd med orgelbyggarna ritat den vackra fasaden, som torde vara en av

Anders Tengboms modell av konserthusorgeln.
Foto Per B. Adolphson

världens mest välbekanta orgelfasader på grund av Nobelceremonin i konserthuset, som televiseras varje år till en rad länder runt om i världen. Konserthusorgeln invigdes 9 februari 1982.

Konserthusorgeln omfattar 69 stämmor (6100 pipor) fördelade på fyra manualer och pedal. Positivet omfattar 11 stämmor (man I), Huvudverket 19 stämmor, däribland fem trumpetregister (man II). Orgelns största verk är crescendoverket (man III) som på grund av sin storlek är placerat på två luftlådor på ömse sidor om huvudverket. Crescendoverket innehåller 20 stämmor. Man IV utgöres av soloverket och innehåller fyra högtrycksstämmor, nämligen Gamba 8', Orchesterflöte 8', Tuba 8', Cornet 5 ch.

Pedalverket räknar 15 stämmor. En del pipmaterial från den gamla orgeln har kunnat användas även om mycket har måst kompletteras i flera stämmor. Principalkören i huvudverket är tvåkorig från 2'-läget vilket ger diskantregistret stor fyllnad. Pipverket har genomgående vida mensurer och en del rörverk extremt vida mensurer. Trompette en chamade 8' och 4' är stiltrogna Cliquot-kopior vad gäller uppsats, munstycke och intonation. Solotuban levererades av den engelska firman Harrison & Harrison, det franska krumhornet tillverkades av firma Gisecke i Göttingen. Orgeln är stämd i 442 Hz. Lufttillförseln ombesörjes av fem fläktar varav en högtrycksfläkt. Lufttrycken för de olika verken är: Positivet 80 mm, Huvudverket 100 mm, crescendoverket 110 mm, Pedalverket 120 mm, samt soloverket 500 mm för tuban, 300 mm för labialstämmorna.

Orgeln är försedd med två spelbord, ett fast och ett rörligt spelbord på podiet. En intressant detalj är att orgeln är utrustad med självjusterande mekanik, som i frikopplat läge justerar varje ton individuellt. De längsta abstrakterna är över sju meter långa och är liksom ventilerna tillverkade av cederträ för att därigenom göra trakturen lättare. Registraturen vid det övre spelbordet är mekanisk (med undantag för

pedalverkets registratur.) 2008 digitaliserades spelborden och orgeln fick därmed ett fräscht kombinationssystem som motsvarar högt ställda krav. Arbetet utfördes av Sven-Olof Åkerlund.

Spelborden är mycket påkostade. Till träarbetet (med bland annat intarsia i backarna) har man använt jakaranda, valnöt och lönn. Beläggningen av tangenterna är elfenben och ebenholts. Pedalklaviaturerna (till bägge spelborden hör både radiell och parallell klaviatur som kan placeras i två positioner) är utförda i ek och jakaranda. Med registerandraget "Wind ab" kan man justera intonationstrycket, en effekt som tillämpas i en del nutida orgelverk som t.ex. György Ligetis Volumina eller Siegfried Naumanns Scordatura.

I motsats till konserthusets första orgel (1926), som inte inbjöd till någon större aktivitet, har Stockholms Konserthusorgel blivit en central aktör i huvudstadens orgelliv. Under 1970- 80- och 90-talen med de omfattande orgelfestivalerna gästades Stockholm av samtidens främsta organister. Vad som sedan inträffat är svårförståeligt. Vad hände med utbytet av orgelkonstnärer? När hörde vi senast i Stockholm en framstående orgelsolist? Just i denna situation är konserthusorgeln viktig. Här har samtidens främsta organister under 30 år framträtt: Simon Preston, Olivier Latry, Dame Gillian Weir, Ben van Oosten, Gustav Leonhardt, Jean Costa, Vincent Warnier, Marie-Claire Alain, Matthias Eisenberg, Michael Schönheit, Werner Jacob, Martin Haselböck, Keith Chapman, Wayne Marshall, François-Henri Houbart, Thomas Trotter..... Icke att förglömma hela svenska organisteliten.....

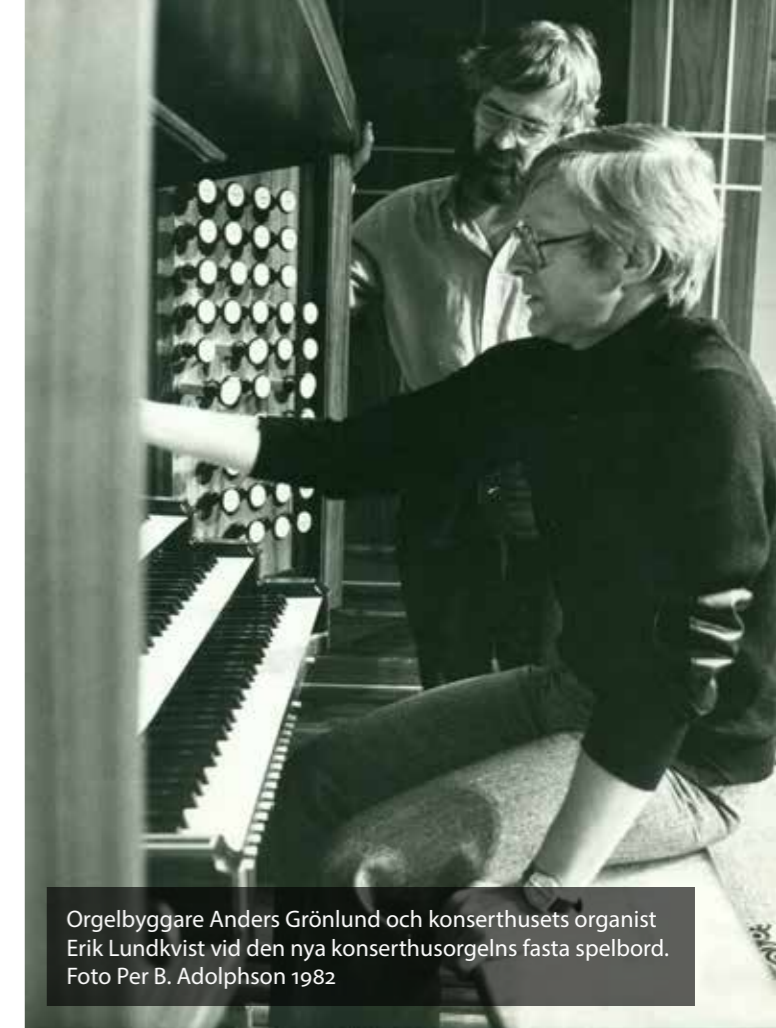
I samband med tillkomsten av konserthusorgeln lade konserthusstiftelsen ut beställningar på nya orgelverk och bland de mest minnesvärda hör Lars-Erik Rosells orgelkonsert, Lars Edlunds stora kör-orgel-slagverk-komposition Adonai. Torsten Nilssons Signals för fyra slagverksgrupper och orgel var uppseendeväckande, Siegfried Naumanns Mixturæ för hög sopran och orgel likaså. Senare komponerade Anders Nilsson en orgelkonsert (också CD).

Trompette en chamade 8' och 4'. Foto Jan Olav Wedin

Tuba 8'.
Foto Jan Olav Wedin

Orgelbyggare Anders Grönlund och konserthusets organist Erik Lundkvist vid den nya konserthusorgelns fasta spelbord.
Foto Per B. Adolphson 1982

Det är en ödets ironi att först i och med Grönlundsorgeln i Stockholms konserthus 1982 uppfylldes kravet som konserthuskommittén ställde 1919-20 i sin inbjudan till arkitektävling om ett

nytt konserthus: "Podiet borde rymma en orkester om 100 man och en kör om minst 150 personer. Vid podiet skulle finnas plats för inbyggande av ett större orgelverk med fasad utåt". ■

Positiv (I)	Huvudverk (II)	Crescendoverk (III)	Soloverk (IV)
Principal 8'	Principal 16'	Bourdon 16'	Gamba 8'
Gemshorn 8'	Gedackt 16'	Principal 8'	Orchesterflöte 8'
Rohrflöte 8'	Principal 8'	Bourdon 8'	Tuba 8'
Oktava 4'	Gedackt 8'	Flûte harmonique 8'	Cornet 5 chor
Flûte traversière 4'	Spitzflöte 8'	Violin 8'	
Oktava 2'	Gamba 8'	Voix céleste 8'	Pedal
Sesquialtera 2 chor	Quinta 5 ¹ / ₃ '	Oktava 4'	Principal 32'
Mixtur 5 chor	Oktava 4'	Flûte octaviante 4'	Principal 16'
Cymbel 2 chor	Hohlflöte 4'	Terz 3 ¹ / ₅ '	Subbas 16'
Dulcian 16'	Quinta 2 ² / ₃ '	Nasat 2 ² / ₃ '	Violon 16'
Cromorne 8'	Oktava 2'	Piccolo 2'	Oktava 8'
Tremulant.	Mixtur 6-8 chor	Terz 1 ³ / ₅ '	Gedackt 8'
	Quintcymbel 4-5 chor	Sifflöte 1'	Oktava 4'
	Grand Cornet 5 chor	Mixtur 6-8 chor	Blockflöte 4'
	Trompette 16'	Terzcymbel 3 chor	Nachthorn 2'
	Trompette 8'	Bombarde 16'	Mixtur 6-7 chor
	Trompette 4'	Trompette harmonique 8'	Cornet 4 chor
	Trompette en chamade 8' och 4'	Hautbois 8'	Contrabasun 32'
		Vox humana 8'	Basun 16'
		Clairon 4'	Trompette 8'
		Tremulant	Trompette 4'